

05

การเมืองเรื่องจำนวน :
การรวบรวม ทำบัญชี วัดขนาด และจำแนก
พระพุทธรูปจากหัวเมืองเหนือในช่วงสร้างกรุงเทพฯ*

The Politics of Number :
Collecting, List Making, Measuring and Cataloging
of Buddha Images from the North of Bangkok
in the Period of State Building

วิราวรรณ นฤปิติ**

Wirawan Naruepiti

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ระดับปริญญาศิลปศาสตรมหาบัณฑิต สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ โดยมี ดร.วิศรุต พึ่งสุนทร เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา

** นักศึกษาระดับปริญญาโท สาขาวิชาประวัติศาสตร์ คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์

บทคัดย่อ

บทความนี้มีจุดประสงค์ในการอธิบายเหตุการณ์ และรูปแบบของการเก็บรวบรวมวัตถุในสมัยรัชกาลที่ 1 ที่มีการรวบรวมพระพุทธรูปจากหัวเมือง สุโขทัย พิษณุโลก สวรรคโลก อโยธยา ลพบุรี มาประดิษฐานไว้ ณ วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม (วัดโพธิ์) ทั้งสิ้นจำนวน 1,248 องค์

เหตุการณ์ดังกล่าวนี้ยังไม่มีผู้ใดให้ความสนใจกับบริบททางประวัติศาสตร์มากนัก จากหลักฐานทางประวัติศาสตร์ชี้ให้เห็นว่า ราชสำนักได้มีการจัดทำบัญชีพระพุทธรูปเอาไว้อย่างละเอียด เพื่อเป็นการกำหนดเอาไว้ล่วงหน้าในการออกแบบระเบียงพระอุโบสถ ระเบียงพระมหาเจดีย์ และพระวิหารทิศต่างๆ เพื่อเก็บรวบรวมพระพุทธรูปจากหัวเมืองดังกล่าวมาประดิษฐานที่พระระเบียงในวัดโพธิ์

บทความชิ้นนี้ต้องการนำเสนอว่า เหตุการณ์ดังกล่าวเป็นเหตุการณ์สำคัญ เนื่องจากเป็นส่วนหนึ่งของวิธีการที่สำคัญในการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ โดยบุคคลในราชสำนักรัชกาลที่ 1 ที่ค่อนข้างมีความเป็นระบบ แม้แต่เรื่องของการจัดการวัตถุในศาสนา เห็นได้ชัดว่าระบบการจัดการดังกล่าวนี้มีความสัมพันธ์อย่างใกล้ชิดกับแนวคิดในการบริหารราชการของรัฐในยุคสร้างกรุงรัตนโกสินทร์

คำสำคัญ: การทำบัญชี, พระพุทธรูป, วัดพระเชตุพนฯ, การรวบรวม, การสร้างรัฐ

A b s t r a c t

This article is a historical narrative of the event where the royal court of King Rama I collected 1,248 images of the Buddha from the provincial towns of Sukhothai, Pijit, Sawankalok, Ayutthaya and Lopburi to be displayed in Wat Phrachetuphon (Wat Pho), Bangkok, in 1794.

This case suggests that the royal court had a new methodology for arranging the Buddha images in the gallery in Wat Pho for political reasons.

As a result of this study we can see that the collecting of Buddha images for Wat Pho was an important event in the building of Bangkok into the religious capital of Thailand during that time period. We can also see that King Rama I had established his own dynasty and claimed the throne by giving precedence to religious actions. Finally, we can see that the methodology of management, collecting and cataloging of Buddha images shows that the Royal elite of King Rama I had used their new methodology in state building.

Keywords: Listing, Buddha Image, Wat Phrachetuphon, Collecting, State building

บทนำ

เมื่อเจ้าพระยาจักรีปราบดาภิเษกตนเองขึ้นเป็นพระมหากษัตริย์รัชกาลที่ 1 พระราชกรณียกิจแรกคือการย้ายพระราชวังหลวงจากเดิมที่กรุงธนบุรีมาอยู่ที่กรุงเทพมหานคร (เดวิด เค. วยอจ 2556: 232-233) นักประวัติศาสตร์ต่างลงความเห็นว่าสิ่งที่พระเจ้ากรุงธนบุรีและพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกเลือกมาตั้งเมืองหลวงในพื้นที่ใหม่ที่ห่างไกลจากกรุงศรีอยุธยาที่ถูกกองทัพพม่าทำลายนั้น บ้างก็ว่าเป็นการเริ่มต้นใหม่ของราชวงศ์ใหม่ที่ไม่มีความเกี่ยวข้องกับการสืบเชื้อสายจากกษัตริย์อยุธยาโดยสิ้นเชิง (สมบัติ จันทรวงศ์ 2549: 394) และบ้างก็ว่าเป็นภูมิศาสตร์ที่ดีทั้งด้านการค้าเนื่องจากตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาจึงเป็นการสะดวกต่อการติดต่อค้าขายกับต่างประเทศโดยเรือสำเภา และเป็นยุทธภูมิที่ดียากแก่การโจมตีจากกองทัพพม่า (เดวิด เค. วยอจ 2556: 233) อีกแนวคิดหนึ่งคือ การทำให้กรุงเทพฯ เป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของอุดมคติทางการเมืองโดยการย้ายให้มาอยู่อีกฟากหนึ่งเพื่อทำให้ผู้คนรับรู้ว่าเป็นการสิ้นสุดของกรุงธนบุรีและเป็นการเริ่มต้นใหม่ของพระองค์แล้ว รัชกาลที่ 1 ในฐานะของผู้ก่อตั้งราชวงศ์ก็ย่อมปรารถนาให้ราชวงศ์ของพระองค์มีความศักดิ์สิทธิ์ด้วย (สมบัติ จันทรวงศ์ 2549: 395)

ศาสนากับการเมืองมีความสัมพันธ์กันอยู่อย่างใกล้ชิดมาตั้งแต่อดีต พระมหากษัตริย์ทุกพระองค์จำเป็นจะต้องแสดงตนว่าเป็นผู้อุปถัมภ์ศาสนาด้วยกันทั้งสิ้น จึงพิจารณาได้ว่าพระราชกรณียกิจที่เกี่ยวกับการสร้างหรือ

บูรณะพระอารามต่างๆ จึงเป็นกิจที่สำคัญไม่แพ้กิจการเมือง ดังการสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดารามขึ้นเป็นพระอารามหลวงในบริเวณเดียวกันกับพระบรมมหาราชวังเป็นการสร้างสัญลักษณ์ของอำนาจ ที่ถอดรูปแบบมาจากพระราชวังครั้งกรุงเก่าที่มีวัดพระศรีสรรเพชญ์อยู่ในบริเวณเดียวกัน (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2555: 104-105) เห็นได้ชัดว่าความรู้สึกของรัชกาลที่ 1 ยังคงรำลึกถึงความรุ่งเรืองของอยุธยาอยู่มาก การสร้างเมืองหลวงแห่งใหม่นี้จะเรียกได้ว่าเป็นการสถาปนาความศักดิ์สิทธิ์ของพระราชวงศ์ของพระองค์ขึ้นมาให้เทียบเท่ากับความศักดิ์สิทธิ์ของราชวงศ์อยุธยาที่กลายเป็นอดีตไป

การสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้กับเมืองหลวงใหม่นอกจากวัดแล้วที่ขาดไม่ได้คือพระพุทธรูป ที่จริงในสมัยรัชกาลที่ 1 มีการหล่อโลหะทั้งป็นใหญ่ และพระพุทธรูปอยู่หลายครั้ง แต่ราชสำนักก็ยังเลือกที่จะเก็บรวบรวมพระพุทธรูปทั้งจากกรุงเก่าและหัวเมืองต่างๆ มาประดิษฐานไว้ที่กรุงเทพฯ พระพุทธรูปบางองค์นับว่าเป็นพระพุทธรูปศักดิ์สิทธิ์ที่มีชื่อเสียงเช่นพระแก้วมรกต พระพุทธสิหิงค์ พระพุทธชินราช พระพุทธชินศรี และพระศรีศากยมุนี เป็นต้น มูลเหตุดังกล่าวบอกได้ว่าราชสำนักรัชกาลที่ 1 มีสำนึกในตัวพระพุทธรูปว่าเป็นตัวแทนของความศักดิ์สิทธิ์ การที่เชิญพระพุทธรูปเหล่านั้นมาประดิษฐานที่กรุงเทพฯ ก็เพื่อจะทำให้เมืองหลวงที่สถาปนาขึ้นใหม่มีความศักดิ์สิทธิ์ในฐานะเป็นศูนย์กลางของศาสนา และอำนาจทางการ

เมือง อันเป็นสถานภาพของกษัตริย์ที่พระองค์ต้องการในฐานะผู้มีบุญที่ทำนุบำรุงศาสนาอย่างยิ่งใหญ่ และในอีกแง่มุมหนึ่งคือเป็นการสร้างความชอบธรรมในพระราชอำนาจของพระองค์ เพราะเหตุผลการขึ้นครองราชย์ไม่มีความต่อเนื่องกับฐานอำนาจเดิมที่สืบเชื้อสายมาจากกษัตริย์อยุธยาอยู่เลย ดังนั้นการแสดงออกถึงการเป็นกษัตริย์ผู้มีบุญบารมีในเชิงศาสนาจึงเป็นเรื่องจำเป็นอย่างมาก

การอัญเชิญพระพุทธรูปไม่ใช่เพิ่งเกิดขึ้นในสมัยรัชกาลที่ 1 หากแต่มีกิจกรรมบางช่วงเวลาที่มีความน่าสนใจเป็นอย่างยิ่ง ทั้งในเรื่องของจุดประสงค์ของการกระทำ มิติเวลา และวิธีการ ที่หลักฐานจำนวนหนึ่งชี้ให้เห็นถึงวิถีคิดของชนชั้นสูงในราชสำนักว่ามีความแตกต่างไปจากเดิม นั่นคือการรวบรวมพระพุทธรูปที่มีจำนวนมากถึง 1,248 องค์ มายังวัดพระเชตุพนฯ กระบวนการดังกล่าวนั้นกินเวลานาน และจากหลักฐานพบว่ามีการจัดการที่เป็นระบบด้วยการใช้บัญชีตัวเลขจดบันทึกขนาดและจำนวนพระพุทธรูปแต่ละองค์โดยละเอียด ตั้งแต่ขั้นตอนการตรวจนับในบัญชีที่พบว่ามากกว่าสองพันองค์ไปจนถึงการจัดวางพระพุทธรูป

บันทึกเรื่องการอัญเชิญพระพุทธรูปในพระราชพงศาวดาร

พระราชพงศาวดารและเอกสารอื่นๆ กล่าวถึงการรวบรวมพระพุทธรูปเมื่อ พ.ศ. 2337 ว่าเป็นการกระทำเพื่อพระราชกุศลเพื่อบำรุงพระพุทธรูปศาสนาให้รุ่งเรืองสืบไป ด้วยการโปรดเกล้าฯ ให้รวบรวมเอาพระพุทธรูปที่ปรักหักพังจากหัวเมืองต่างๆ อย่าง สุโขทัย พิษณุโลก สวรรคโลก ลพบุรี และอยุธยา ลงมาปฏิสังขรณ์ จากนั้นก็ให้เอามาตั้งประดิษฐานไว้ที่วัดพระเชตุพนฯ จำนวน 1,248 องค์ บางส่วนที่เหลือก็แจกจ่ายให้เชื้อพระวงศ์ หรือมูลนายคนอื่นๆ นำไปบูชา ประดิษฐานไว้ตามพระอารามต่างๆ (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2555: 288)

จารึกที่อยู่ในพระวิหารทิศพระโลกนาถมุขหลังกล่าวไว้ว่า ก่อนที่รัชกาลที่ 1 จะโปรดเกล้าฯ ให้ปฏิสังขรณ์พระรามใหม่ทั้งหมด “ทรงพระกรุณาไห้เอาคนสองหมื่นเศษขนดินมาถมเต็มแล้ว” แต่ “รุ่งขึ้นปีหนึ่งสองปีกลับยุบ

ลุ่มลงไปอีก” ต่อมาในเดือนตุลาคม พ.ศ. 2331 เสด็จมาทอดพระเนตรเห็น พระอารามแห่งนี้ชำรุดไปอีก จึงสั่งให้ซื้อมูลดินมาถมเพื่อปรับพื้นดินเป็นการ เตรียมปฏิสังขรณ์พระอารามครั้งใหญ่ในครั้งนี้นี้สิ้นพระราชทรัพย์ทั้งสิ้น “สอง ร้อยห้าสิบซังสิบห้าตำลึง” (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน 2544: 51-54)

การปรับพื้นดินนั้นใช้เวลาดำเนินการถึง 4 ปี เมื่อแล้วเสร็จในเดือน พฤษภาคม พ.ศ. 2335 จึงได้เริ่มการปฏิสังขรณ์พระอาราม โดยขั้นแรก ทำการสร้างพระอุโบสถล้อมรอบด้วยพระระเบียง 2 ชั้น และพระวิหารทิศ ทั้ง 4 ทิศ จากนั้นขุดรากเพื่อสร้างพระเจดีย์ใหญ่ “กว้างสิบวา ลึกห้าศอก เอาอิฐหักและทรายถมให้แน่น...” การก่อรากพระเจดีย์ใหญ่เสร็จในเดือน กุมภาพันธ์ปีต่อมาจากนั้นจึงชะลอพระพุทธรูป “ศรีสรรเพชญ์” มาจาก กรุงเทพฯเข้ามาวางบนรากพระเจดีย์แล้วก่อปิดทับ (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน 2544: 51-54)

พระศรีสรรเพชญ์ เป็นพระพุทธรูปยืน สูง 8 วา หล่อด้วยทองสำริด หุ้มทองคำทั้งองค์ เดิมอยู่ที่พระวิหารหลวงวัดพระศรีสรรเพชญ์กรุงเทพฯ เจ้าพระยาทิพากรวงศ์บันทึกไว้ว่าเมื่อครั้งเสียกรุงฯ พม่าได้ลอกเอาทองจาก องค์พระไปหมด พระพุทธรูปเสียหายมาก รัชกาลที่ 1 จึงให้เชิญลงมาอีกทั้ง หมายถึงจะปฏิสังขรณ์ใหม่ให้บริบูรณ์ดังเดิมด้วยการเอาทองสำริดมาหลอม เพื่อหล่อเป็นพระพุทธรูป แต่เมื่อทรงถามไปยังพระราชอาคันตุกะ สมเด็จพระสังฆราชและพระรูปอื่นๆ กลับไม่เห็นด้วย “ที่จะเอาทองอันเป็นพระพุทธรูป อยู่แล้ว กลับหลอมหล่อใหม่เห็นไม่สมควร” จึงโปรดเกล้าฯ ให้บรรจุไว้ในพระเจดีย์แทน (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2555: 288) ที่พระมหาเจดีย์ ศรีสรรเพชญ์นั้น ทำระเบียงล้อมรอบอีก 1 ชั้น จำนวน 3 ด้าน ระเบียงชั้นนี้ มีการบรรจุพระมหาธาตุไว้ทั้ง 4 ทิศ จำนวน 20 องค์ รวมกับพระธาตุที่ พระเจดีย์ใหญ่แล้ว รวมทั้งสิ้น 25 องค์ ทำพระวิหารคดทั้ง 4 ทิศ ทำกำแพงแก้ว คั่นระหว่างซุ้มประตู จากนั้นสร้างหอไตร หอระฆัง พระวิหารน้อยด้านซ้าย และขวาสำหรับทายกและไว้พระพุทธรูป (คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน 2544: 51-54)

จากนั้นให้เชิญ “พระพุทธรูปปฏิมากรหล่อด้วยทองเหลืองทองสำฤท

ชำระคูปริกหักพั่งอยู่ณเมืองพิศณุโลกเมืองสวรรคโลกเมืองสุโขไทเมืองลพบุรี เมืองกรุงเก่าวัดศาลาลี่หน้าใหญ่่น้อยพันสองร้อยสี่สิบแปดพระองค์ลงมา ให้ช่างหล่อต่อพระเศียรพระหัตถ์พระบาทแปลงพระพักตร์พระองค์ให้งาม” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2555: 290-292) แล้วทำการประดิษฐานพระพุทธรูปเหล่านั้นดังนี้

“(1) พระพุทธรูปพระประธานวัดศาลาลี่หน้านำตักห้ำคอกคืบสี่นิ้วเชิญมาบุษณะปติสังขรณ์เสร็จแล้ว ประดิษฐานเปนพระประธานในพระอุโบสถบันจุพระบรมธาตุถวายพระนามว่า พระพุทธทေးปติมารก แลผนังอุโบสถเขียนเรื่องทศชาติ์ทระมาน ท้าวมหาชมพูแลเทพชุมนุม (2) พระพุทธรูปยืนสูงสี่ศอก ทรงพระนามว่าพระโลกนาถศาสตราจารย์ปรักหักพั่งเชิญมาแต่วัดศรีสรรเพชญ์กรุงเก่า ปติสังขรณ์เสร็จแล้วเชิญประดิษฐานในพระวิหารทิศตะวันตกนอกมุขหลัง บันจุพระบรมธาตุด้วย ผนังเขียนพระโยคาวจรพิจารณาอากถลิปและอุประมาญาณลิป (3) พระพุทธรูปวัดเขาวินเมืองสวรรคโลกหล่อด้วยนากนำตักสามคอกคืบหาพระกรรมได้เชิญลงมาบุษณะปติสังขรณ์ด้วยนากเสร็จแล้วประดิษฐานไว้เปนพระประธานในพระวิหารทิศตะวันตกบันจุพระบรมธาตุ ถวายพระนามว่าพระเจ้าตรีสิในควงไม้พระมหาโพธิ์มีต้นพระมหาโพธิ์ด้วย แลผนังนั้นเขียนเรื่องมารพะจล (4) พระพุทธรูปนำตักสี่ศอกห้านิ้วเชิญมาแต่กรุงเก่าปติสังขรณ์เสร็จแล้วประดิษฐานไว้ในพระวิหารทิศใต้ ถวายพระนามว่าพระพุทธเจ้าเทศนาพระธรรมจักรมีพระปัญจะวัคคีทั้งห้านี้พั่งพระธรรมเทศนาด้วย แลผนังนั้นเขียนเรื่องเทศนาพระธรรมจักรแลเทศนาดาวดึงส์ (5) พระพุทธรูปนำตักสามคอกคืบสี่นิ้วเชิญมาแต่ลพบุรีปติสังขรณ์เสร็จแล้วประดิษฐานไว้ในพระวิหารทิศตะวันตกบันจุพระบรมธาตุถวายพระนามว่าพระนาคปรก มีพญานาคแผลงฤทธิ์เล็กพั่งพานมีต้นจิกด้วยแชนผนังนั้นเขียนเรื่องพระเกษธาตุ (6) พระพุทธรูปหล่อ

ใหม่สูงแปดศอกคืบห้านิ้ว ประดิษฐานไว้ในพระวิหารทิศเหนือ
บันจุพระบรมธาตุ ถวายพระนามว่าพระป่าเลไลยก์ มีช่างถวายคนที
น้ำมีวารถวายรวงผึ้งแลผนังนั้นเขียนไตรย์ภูมิเขาพระสุเมรุราช
แลเขาสัตตะพันท์ทวีปใหญ่ทั้งสี่แลเขาพระหิมพานต์อะโนดาต
สระแลปัญจมหานที (7) พระพุทธรูปในพระอุโบสถอารามเก่า
นำตักสี่ศอกเชิญเข้าประดิษฐานไว้ เป็นพระประธานในการบูชา
(เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2555: 290-292)

นอกจากพระพุทธรูปขนาดใหญ่แล้ว ยังมีการประดิษฐานพระพุทธรูปที่อื่นอีก 872 องค์ ดังนี้ “แล้วจัดพระพุทธรูปใส่ในพระระเบียงชั้นในชั้นนอกแลพระวิหารคด เป็นพระพุทธรูปมาแต่หัวเมือง ชำรุดปดิสงขรณ์ขึ้นใหม่ทกร้อยแปดสิบเก้าพระองค์พระพุทธรูปทำด้วยอิฐปูนสำหรับอารามชำรุดอยู่ร้อยแปดสิบสามพระองค์ เข้ากันเป็นพระพุทธรูปแลพระอรหรรตต์แปดร้อยเจดสิบสองพระองค์ล่งรักปิดทองสำเร็จ” นอกจากนั้นยังมีพระพุทธรูปส่วนที่ไม่ได้จัดใส่พระระเบียง “เหลือนั้นข้าทูลลอองธุลีพระบาทสัปรุชทายกรับไปบุณะไว้ในพระอารามอื่น” รวมระยะเวลาในการปฏิสังขรณ์วัดโพธิ์ทั้งสิ้น 7 ปี 5 เดือน กับอีก 28 วัน นอกจากพระราชพงศาวดารและจารึกแล้วปรากฏเอกสารอื่นที่เกี่ยวข้องดังนี้

บัญชีเก็บรวบรวมพระพุทธรูปปี พ.ศ. 2337

เอกสารเลขที่ 9/ก มีชื่อตามการสำรวจของหอสมุดแห่งชาติ กองเอกสารโบราณว่า “กระแสดพระบรมราชโองการ ให้อัญเชิญพระพุทธรูปจากสุโขทัยมาประดิษฐานไว้ ณ กรุงเทพฯ จ.ศ. 1156 (พ.ศ. 2337)” ลักษณะภายนอกของเอกสารเป็นสมุดไทยเขียนด้วยเส้นรงค์สีเหลืองตัวบรรจง ข้อความมีทั้งหมด 9 พับ โดยส่วนแรกที่เป็นข้อความกระแสดพระบรมราชโองการจำนวน 3 พับ ความว่า

“ศุภมัสตุ พระพุทธศักราชล่วงแล้ว 2337 พระवेशา ตยูล ศักราช 1156 ปีชาลฉ้อศก ฌวันพฤทิส แรม 10 ค่ำ เดือน 9 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมธรรมมิกะมหาราชาธิราชเจ้า พระองค์ปรารถนา พระบรมโพธิญาณ ทรงพระราชศรัทธาธิคุณเปนอัศจรรย์ประจักษ์ พกพระพุทธศาสนา ทรงพระกุศลจินดาไมยญาณไปว่าพระพุทธรูป พระนครใดที่ท่านผู้ทานาธิปัตย์ศรัทธาล้างไว้แต่ก่อน บัดนี้หากมีผู้จะทำนุบำรุงประดิษฐานจะไม่ ประหลัดหักพังยับเยอนเปนอันมากเป็นที่ หมิ่นปรมาทแห่งบุคคลอันทพาลแลมฤตนาทิลูธิ ทรงพระราชดำริไป ก็บังเกิดลสังเวคในพระบรมพุทธานุภาพคุณเปนอันมาก จึงมีพระราช บริหารดำรัสสั่งให้ พญารักษ์มนเทียรกรมวัง และหลวงสมเด็จ พระขรรค์กรมพระแสงใน ขึ้นไปเชิญเสด็จพระพุทธรูปณะเมืองศุภ โขทัยผู้รั้งกรมการกับข้าหลวงจัดเรือขนานมีร่มตลอดหัวท้าย มีฉัตร ธงปักรายแคม แล้วเชิญเสด็จพระพุทธรูปเจ้าลงเรือล่องลงมายัง กรุงเทพมหานครศรีอยุธยา จึงเชิญขึ้นประดิษฐานไว้ณะพระ อาราม พระเชตุพน มาถึง ฌ วันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 11 ปีชาล ฉ้อศก”

พับที่ 4-5 เป็นรายการพระพุทธรูป

“๑ พระองค์ใหญ่.....เปนพระพุทธรูปเชิญมาแต่เมือง ศุภโขทัย ในนี้๑”

หน้าตัก 2 ศอก 1 คืบ 0 นิ้ว, 2 ศอก 0 คืบ 8 นิ้ว, 2 ศอก 0 คืบ 7 นิ้ว, 2 ศอก 0 คืบ 6 นิ้ว (จำนวน) 96 พระองค์

๑เมืองศุภโขทัย หน้าตัก 1 ศอก 1 คืบ 11 นิ้ว, หน้าตัก 1 ศอก 0 คืบ 2 นิ้ว (จำนวน) 253 พระองค์

๑พระองค์น้อย หน้าตัก 0 ศอก 1 คืบ 0 นิ้ว ลงมาจน 5-6 นิ้ว 936 (รวมทั้งสิ้น) 1285 พระองค์”

พับที่ 6

“๑วัดราชบูรณะ หน้าตัก 4 ศอก 0 คืบ 0 นิ้ว 1 พระองค์
และวัดปรโศด หน้าตัก 4 ศอก 0 คืบ 0 นิ้ว เศศ 1 องค์

๑พญาราชวังเมืองกรมช้างไปอาราธนามาแต่กรุงเก่า
วัดพระศรีสรรเพช พระองค์หนึ่ง 4 ศอก 0 คืบ 0 นิ้ว เศศ และ
พระองค์หนึ่ง 4 ศอก 0 คืบ 0 นิ้ว ย่อม และพระอัฐารศอก 1
(รวมเป็น) 3 องค์ (รวมทั้งหมดเป็น) 5 องค์

๑วัดศาลาสีหน้า หน้าตัก 5 ศอก 1 คืบ 2 นิ้ว องค์ 1”

พับที่ 7 มีข้อความให้ไปเชิญพระพุทธรูปจากเมืองลพบุรี

“ศุภมัสตุ พระพุทธศักราชล่วงแล้ว 2337 พระวษา ณ วัน
อังคาร แรม 5 ค่ำ เดือน 11 จุลศักราช 1156 ปีชาลฉ้อศก สมเด็จพระ
ธรรมฤคฆมหาราชาธิราชเปนอรรคบรมสาครนุปลำพอก ในพระบวร
พุทธศาสนา มีพระราชบริหารดำหรัสสั่งให้ พญาราชนิกลมทาด
ไทย และพญารักขมณเฑียรกรมวัง ขึ้นไปอาราธนาพระพุทธรูป
ซึ่งประหลกหักพัง ณ เมืองลพบุรีหาผู้มีผู้ทำนุบำรุงไม่ เกนให้กรม
การเมืองลพบุรีเชิญบรรทุกเรือลงมาส่งณวัดพระเชตุพน เปนพระ
... เอกสารชำระ ...” และไม่มีส่วนที่เป็นบัญชีพระพุทธรูปต่อ

พระบรมราชโองการนี้น่าจะเขียนขึ้นทีหลัง หลังจากได้รับบัญชีแสดง
ขนาดและจำนวนแล้ว และน่าจะเป็นช่วงก่อนที่จะมีการขึ้นไปรวบรวม
พระพุทธรูปจริง เนื่องจากพับที่ 3 มีการเติมข้อความเขียนไว้ที่ส่วนท้ายสุด
ของข้อความว่า “มาถึง ณ วันขึ้น 14 ค่ำ เดือน 11 ปีชาล ฉ้อศก” ข้อความ
ที่เติมเข้ามานี้คือวันที่ เดือน ปี ที่พระพุทธรูปมาถึงตามพระบรมราชโองการ
นั่นเอง ดังนั้นระยะเวลาที่ใช้ในการอัญเชิญพระพุทธรูปจากสุโขทัยทั้งหมด

มายังวัดพระเชตุพนฯ ประมาณ 2 เดือนเศษ*

ส่วนต่อมาเป็นการสรุปจำนวนของพระพุทธรูป โดยมีการแยกเป็นขนาดอย่างละเอียดโดยการแบ่งเป็น คอก-คืบ-นิ้ว “2-1-0, 2-0-8, 2-0-7, 2-0-6..(จำนวน) 96 องค์” อีกขนาดหนึ่งคือ “1-1-11, 1-0-2..(จำนวน) 253 องค์” พระพุทธรูปกลุ่มนี้ถูกจัดไว้อีกกลุ่มหนึ่งคือขนาด 1 คอกขึ้นไป แต่ไม่ถึง 2 คอกเท่าพระพุทธรูปกลุ่มแรก จากตัวเลขขนาดจะเห็นได้ว่าการจำแนกขนาดของพระพุทธรูปที่ละเอียดมากเนื่องจากขนาดต่างกันหน่วยคอกที่เป็นหน่วยใหญ่สุดจะถูกจัดกลุ่มไว้แยกกัน ส่วนขนาดในกลุ่มเดียวกันก็ยิ่งห่างกันเพียงเล็กน้อยในหน่วยคืบและนิ้วเท่านั้น ในส่วนนี้มีหัวข้อเขียนกำกับว่าเป็น “พระองค์ใหญ่” อีกขนาดหนึ่งมีหัวข้อเขียนกำกับไว้ว่าเป็น “พระองค์น้อย” ขนาด “0-1-0” ลงมาจนถึง “5-6 นิ้ว” คือมีขนาดเล็กที่สุดไม่ถึง 1 คอก คือ 1 คืบ และเล็กลงมาถึงแต่ไม่ถึง 1 คืบ คือมีขนาดแค่ 5-6 นิ้วเท่านั้น จำนวน 936 พระองค์ รวมกันแล้วมีพระพุทธรูปจำนวนทั้งสิ้น 1,248 พระองค์ อันเป็นตัวเลขเดียวกันกับที่อยู่ในพระราชพงศาวดารสมเด็จพระเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ น่าจะจดตัวเลขจากเอกสารส่วนนี้ที่มีการสรุปจำนวนพระพุทธรูปที่เชิญมาในเบื้องต้น เพราะเอกสารยังมีอีกส่วนหนึ่งที่กล่าวว่ามีพระราชโองการให้ไปอัญเชิญพระพุทธรูปจากเมืองลพบุรีอีกครั้งหนึ่ง และจำนวนพระพุทธรูปในจารึกกล่าวเพียงจำนวนพระพุทธรูปที่ซ่อมและจารึกฐานแล้วที่ถูกคัดเลือกมาประดิษฐานในระเบียงและวิหารคดจำนวน 872 องค์ ซึ่งน่าจะเป็นการสรุปจำนวนพระพุทธรูปตามเอกสารหมายเลข 11 (โปรดดูรายละเอียดในหัวข้อต่อไป)

นอกจากนี้ยังมีรายการอัญเชิญพระพุทธรูปจาก “วัดราชบูรณะ วัดโปรโต วัดพระศรีสรรเพช กรุงเก่า และวัดศาลาสีหะนำ” ขนาดประมาณ “4 คอกเศษ และย่อมาอีก 5 องค์” โดยพระจากวัดศาลาสีหะนำมีขนาดใหญ่ถึง 5 คอก 1 คืบ 2 นิ้ว พระพุทธรูปในบัญชีส่วนนี้เป็นพระพุทธรูปยืน

* วันพฤหัสบดี แรม 10 ค่ำ เดือน 9 ตรงกับวันที่ 21 สิงหาคม พ.ศ. 2337

หรือ “*พระอัฐารส*” ทั้งหมด นำเสียดายที่เอกสารขาดหายไปแต่เพียงเท่านี้ ในส่วนที่เป็นพระบรมราชโองการให้ไปอัญเชิญพระพุทธรูปมาจากเมืองลพบุรีจึงขาดรายละเอียดที่เป็นรายการทั้งหมดไป

เอกสารเลขที่ 9 ชื่อว่า “**บัญชีพระพุทธรูปอาราธนามาแต่เมืองสุโขทัย จ.ศ. 1156 (พ.ศ. 2337)**” เป็นเอกสารที่เขียนด้วยเส้นดินสอ สีขาวบนสมุดไทย ไม่ได้เขียนด้วยตัวบรรจง มีทั้งหมด 57 พับ เป็นการจดบันทึกลักษณะเป็น**บัญชีรายการพระพุทธรูปที่จำแนกไว้อย่างละเอียด**คือแสดงขนาดของพระพุทธรูปทุกองค์ แล้วนับเป็นจำนวน มีหัวข้อใหญ่บ่งบอกไว้ว่ามาจาก “*เมืองสุโขทัย เมืองพิจิตร เมืองลพบุรี และ พระสุโขทัย เมืองพิษณุโลก*” อีกทั้งยังจำแนกด้วยว่าเป็น “*พระพุทธรูปปางสมาธิ พระยืน และพระไสยาสน์*”

มีหัวข้อหนึ่งกล่าวว่า “*ด้านพิพิธเดช*” น่าจะเป็นชื่อตำแหน่งของข้าราชการ ตำแหน่งที่ใกล้เคียงที่สุดในกฎหมายตราสามดวงคือ “*พระพิพิธเดช*” เป็นตำแหน่ง “*เจ้ากรมหัตถ์ช่างฝารั้ง*” เป็นกรมกองที่ฝึกหัดวิธีการสู้รบใช้อาวุธแบบฝรั่งอยู่ในพระไอยการตำแหน่งนาทหารและหัวเมือง (กฎหมายตราสามดวง 2529: 188) ดังนั้นจึงเป็นไปได้ว่าผู้ที่ไปสำรวจเพื่อทำบัญชีพระพุทธรูปมีข้าราชการจากหลายกรมกองไปจดบันทึกทำบัญชีโดยแบ่งกันไปตามหัวเมืองแล้วเอาบัญชีของแต่ละคนนั้นมาจดเรียงเข้าให้อยู่ในเล่มเดียวกัน

บัญชีของพระพิพิธเดชพบว่าจดบัญชี “*พระสุโขทัย 28 องค์*” และ “*เมืองพิษณุโลก 22 องค์ (รวมเป็น) 52 องค์*” จากนั้นคล้ายกับว่ามีการขึ้นต้นทำบัญชีใหม่โดยพระพิพิธเดชคนเดียวกัน แต่ในครั้งนี้มีหัวข้อบอกว่าเป็น “*ด้านเหนือ*” ขนาด “*2-0-7 (จำนวน) 6 องค์, 2-0-8 (จำนวน) 6 องค์, และ 2-0-9 (จำนวน) 11 องค์*” ที่ข้างท้ายพระกลุ่มนี้มีข้อความเขียนว่า “*ได้ 12 ขาด 9 (รวม) 23*” คาดว่าน่าจะเป็นการวัดเพื่อคำนวณขนาดพื้นที่จัดวาง**พระพุทธรูปที่พระระเบียงด้านเหนือ** ว่าสามารถวางพระพุทธรูปได้ทั้งหมด 23 องค์ และในขณะนั้นน่าจะจัดหาพระพุทธรูปมาจัดวางได้แล้ว 12 องค์ ยัง

ขาดอีก 9 องค์ก็จะวางได้เต็มระเบียบด้านเหนือพอดี นอกจากด้านนี้แล้วยังมีด้านอื่นอีกคือ “ด้านตะวันตก 2-0-3 (จำนวน) 3 องค์, 2-0-4 (จำนวน) 4 องค์, 2-0-5 (จำนวน) 4 องค์, 2-0-6 (จำนวน) 6 องค์ และ 2-0-7 (จำนวน) 1 องค์ (รวม) 18 องค์” และ “พระพุทธรูปจากสุโขทัยยังไม่ได้นั่งแทน 30 องค์, พระพุทธรูปลพบุรียังไม่ได้นั่งแทนอีก 20 องค์ (รวม) 50 องค์” ต่อมาก็คือ “พระรับมาแต่สุโขทัย ด้านใต้ 52 องค์ ตะวันตก 18 องค์ เหนือ 10 องค์ (รวม) 88 องค์” กับ “ที่นั่งแทนแล้ว และพระพุทธรูปอื่น 19 องค์” ที่ไม่ได้ระบุขนาด

มีส่วนที่ติดต่อกันคือการจำแนกพระพุทธรูปแต่ละองค์โดยมีรายละเอียดว่าเป็น “พระพุทธรูปสุโขทัย ขนาด 2-0-3 (จำนวน) 1 องค์, สุโขทัย 1-0-8 (จำนวน) 1 องค์, สุโขทัย 1-1-11 (จำนวน) 1 องค์, สุโขทัย 2-0-3 (จำนวน) 1 องค์ ... (รวมทั้งสิ้น) 43 องค์” ต่อด้วย “พระลพบุรียืนสูง 2-1-1 (จำนวน) 1 องค์, 2-0-8 (จำนวน) 1 องค์ และ 3-0-0 (จำนวน) 1 องค์” โดยมีการระบุไว้ที่ด้านข้างของรอยพับสมุดไทยว่า “ตะวันตก”

ที่ “ด้านเหนือ” ก็เป็นการจดบันทึกลักษณะเดียวกัน 37 องค์ และ “พระลพบุรียืน 5 องค์ พระลพบุรีสมาธิ 47 องค์ สุโขทัยยังไม่ได้นั่งแทน 33 องค์” ตรงส่วนนี้ไม่มีการระบุขนาด มีแต่ระบุจำนวนนับด้วยเลข “๑” เท่านั้น คาดว่าคงมีข้อจำกัดของการจดบันทึกไปบ้าง เพราะเอกสารไม่มีร่องรอยของความเสียหาย การนับและจำแนกจำนวนพระทุกองค์ดำเนินด้วยรูปแบบการจดบันทึกเช่นนี้ไปเรื่อยๆ จนกระทั่งครบตามสถานที่ที่จะนำไปจัดวางไว้คือ “วิหารทิศเหนือ (พระพุทธรูป) เมืองพิชัย สวรรคโลก 18 องค์ วิหารทิศตะวันออก พระสุโขทัย 25 องค์ วิหารทิศใต้พระสุโขทัย 32 องค์” ตอนท้ายของเอกสารมีข้อความว่า “วิหารทิศตะวันตก” จดว่ามีพระพุทธรูป “6 องค์” และเอกสารชุดนี้สิ้นสุดลงแต่เพียงเท่านี้ ส่วนท้ายของเอกสารนี้ น่าจะเป็นตัวบัญชีที่เป็นต้นร่างเพื่อการจัดวางพระพุทธรูปไว้ที่ระเบียบที่มีการกำหนดความยาวแล้ว ดังนั้นการวัดขนาดพระพุทธรูปโดยละเอียดตั้งแต่ในชั้นตอนบันทึกเพื่อการเก็บรวบรวมจึงมีผลต่อการวางแผนเพื่อสร้างระเบียบ

และสถานที่เก็บพระพุทธรูปอื่นอย่างมาก

เอกสารชั้นสุดท้ายหมายเลข 11 “บัญญัติรายชื่อพระพุทธรูปสุโขทัย และลพบุรีที่จารึกพระนามและยังไม่ได้จารึก” เขียนด้วยดินสอขาวบนสมุดไทยจำนวน 12 พับ เป็นเอกสารที่บ่งบอกถึงการตรวจตราพระพุทธรูปในชั้นตอนสุดท้ายที่มีการคัดเลือกมาแล้ว จึงให้ช่างทำการจารึกไว้ที่ฐานพระพุทธรูป

พับที่ 1

“วันจันทร์ ขึ้น 2 ค่ำ เดือน 12 จุลศักราช 1156 ปีชาลฉ้อคก
พญามราชรับสั่งโปรดฯ สั่งให้ อาลักษณ์ เขียน แล้วให้ ช่างคร่ำ,
ช่างแสง ลงตามเส้น ได้ไปเขียนให้ลงตามเส้นแล้ว ณ วันอังคาร
ขึ้น 5 ค่ำ เดือน 12 เป็นพระพุทธรูปนี้ ๑๓

๑ พระสุโขทัยอยู่ระเบียงด้านเหนือ 37 องค์, ตะวันออก 56
องค์, ใต้ 25 องค์, ตะวันตก 18 องค์ รวมทั้งสิ้น 136 องค์

๑ พระลพบุรียืน 57 องค์, สมาธิ 29 องค์ รวมเป็นพระ
ลพบุรี 86 องค์

๑ พระสุโขทัยอยู่วิหารทิศ เหนือ 18 องค์, ตะวันออก 25
องค์, ใต้ 33 องค์, ตะวันตก 6 องค์ รวมเป็น 82 องค์

รวมทั้งสิ้น 702 องค์ ได้ขึ้นแทนแล้ว 80 ยังเขียนอยู่ 222
องค์

๑ วันพุธ ขึ้น 6 ค่ำ เดือน 12 พระมาใหม่ 22

เมืองลพบุรี ด้านพญาสอสำแดง นั่ง หน้าตัก 2-0-9, 2-0-6,
3-0-0, 2-0-1, 2-0-2, 2-0-5, 2-0-1, 3-1-1, 3-0-7...จำนวน 10 องค์

นั่ง 10 ยืน 10 3-0-4 จำนวน 2 องค์ 1-1-0, 2-1-11, 3-0-1,
2-0-8, 3-1-0, 2-0-1, 2-1-1 จำนวน 2 องค์ รวมเป็น 10 องค์

๑ วันพฤหัสบดี ขึ้น 7 ค่ำ เดือน 12 ปีชาล ฉ้อคก วันนี้อจารึก
แล้ว นั่ง 4 ยืน 15 รวม 19

๑พระลพบุรีศรีครั้งก่อน 2-1-3, 1-1-10, 2-0-6, 1-1-8, 2-1-1
จำนวน 3 องค์, 2-0-0 จำนวน 2 องค์, 1-1-5, 2-1-7, 2-0-8, 2-0-1,
3-0-4, พระยืน 12 องค์ 2 ครั้ง 60 องค์

๑พระลพบุรีศรีครั้งหลัง 3-1-6, 3-1-2, 3-0-10, 3-0-1, 3-0-
6, 3-0-5, 3-0-5, 3-0-2, 1-0-10, 2-1-9, 2-1-8, 2-1-6, 2-1-11,
2-1-... รวม 32 องค์ ... (สิ้นสุดเอกสารแต่เพียงเท่านี้)”

มูลเหตุเบื้องหลังของการเก็บรวบรวมพระพุทธรูป พ.ศ. 2337

เอกสารเลขที่ 9/ก กล่าวถึงการรวบรวมพระพุทธรูปเมื่อ พ.ศ. 2337
ว่าเป็นการกระทำที่มาจากพระราชศรัทธาเป็นพระราชกุศลในการรวบรวม
พระพุทธรูปทั้งหลายเพื่อจะ**ทำนุบำรุงและปฏิสังขรณ์**วัตถุที่**ปรักหักพังยับ**
เยินอันจะเกิดอันตรายแก่พระพุทธรูปเหล่านั้น จึงได้ให้ข้าราชการไปเชิญ
เสด็จลงแพมายังวัดพระเชตุพนฯ การอธิบายความเช่นนี้มีเค้าโครงลักษณะ
ที่เน้นเรื่องของการกระทำของตัวบุคคล ที่กล่าวอ้างถึงการเป็นห่วงในตัว
วัตถุนั้นๆ ที่มาจาก**องค์พระมหากษัตริย์**แต่เพียงผู้เดียว ไม่ได้อ้างถึงความเป็น
โซกลางหรืออำนาจเหนือธรรมชาติแต่อย่างใดและแสดงให้เห็นว่ามีความ
คิดไปในทางที่เป็นเหตุผลมากขึ้นคือการใช้เหตุของความต้องการที่จะทำ
บำรุงหรือสงเคราะห์วัตถุที่ปรักหักพังให้กลับมาดีดังเดิม การอธิบายความ
เช่นนี้มีลักษณะแตกต่างจากการอธิบายความในแบบจารีตที่เน้นเรื่องอำนาจ
เหนือธรรมชาติโดยสิ้นเชิง นอกจากนี้แนวคิดเรื่องศาสนาแบบนี้ยังเป็นความ
พยายามถ่ายทอดพุทธศาสนาที่ราชสำนักรัชกาลที่ 1 เป็นผู้เน้นสาระสำคัญ
ขึ้นใหม่แล้วเผยแพร่ออกไปสู่สังคมส่งผลให้พุทธศาสนาแบบนี้มีบทบาทใน
สังคมสูงมาก (สายชล สัตยานุรักษ์ 2546: 90)

การอุปถัมภ์ศาสนาดังที่ปรากฏในข้อความจึงเป็นการเน้นไปที่**ความ**
ประสงค์ขององค์พระมหากษัตริย์ เริ่มต้นด้วยการเป็นผู้ตระหนักถึงอันตราย
ต่อตัวองค์พระพุทธรูป ที่ผู้คนสร้างไว้แต่ก่อน คล้ายกับจะแสดงว่าพระองค์

ทรงมีจิตสำนึกที่จะสงเคราะห์เอาพระพุทธรูปที่หักพังนั้น ไม่ใช่ด้วยความเสียตายแต่เป็นสำนึกที่เป็นห่วงถึงอันตรายที่จะเกิดกับพระพุทธรูปเหล่านั้น จากนั้นคือความต้องการให้เป็นวัตถุที่ทำหน้าที่สืบทอดศาสนาพุทธสืบไป จึงได้มีพระบรมราชโองการสั่งให้ไปรวบรวมลงมา

ร่องรอยความคิดนี้พบในพระราชปุจฉาที่รัชกาลที่ 1 พ.ศ. 2327 มีต่อพระราชอาคณະว่า “เมื่อศาสนาพุทธครบกำหนด 5,000 ปีตามพุทธทำนายแล้ว จะเกิดอะไรขึ้นกับวัตถุเนื่องในศาสนาพุทธ” ข้อความต่อไปนี้เป็นวิสัยชนาจากพระราชอาคณະ อันได้แก่ สมเด็จพระสังฆราช พระพิมลธรรม พระพุทธโฆษา พระโพธิวงษ์ พระปรากรม พระญาณสิทธิ พระธรรมโฆษา ทั้งสิ้น 7 รูป

“เมื่อวันสิ้น 5000 พระวัสสา อันว่าพระพุทธรูป พระสถูปเจดีย์ พระเจดีย์ฐานทั้งปวงนั้น ก็อันตรายธานสาบสูญโดยอนุกรม ลำดับกันไปตราบเท่าสิ้น 5000 พระวัสสา ถ้าเจดีย์ฐานอันไดยังเหลืออยู่ ก็สิ้นพุทธบัญญัติแล้ว เป็นพระเจดีย์ฐานมีนอกพระพุทธรูป บัญญัติและที่เจดีย์ฐานอันเหลืออยู่ก็น้อยนัก มนุษย์ทั้งปวงก็มิได้รู้เห็นว่าเป็นที่เจดีย์ฐาน เหตุว่าเทวดาบันดาลปิดบังให้รกชัฏด้วยก้อนศิลา และต้นไม้ลดาวัลย์อันกอปรด้วยหนามประสงคว่าจะมิให้มนุษย์เข้าไปกระทำลามกได้ ถ้าเป็นผู้มีบุญวาสนารู้เห็นว่าที่เจดีย์ฐาน และไปกระทำสักการบูชาด้วยกุศลเจตนา ก็ได้อานิสงส์เป็นอันมาก ถ้ามีเจตนาเป็นฝ่ายอกุศลไปทำประทุษร้ายในที่พระเจดีย์ฐานนั้น ผู้นั้นก็ได้บาปมาก” (พระราชปุจฉาในชั้นรัตนโกสินทร์ ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-5 เล่ม 1 2513: 59-61)

แนวคิดเรื่องเวลาของชนชั้นสูงที่ว่า “ศาสนาพุทธจะมีอายุเป็นที่เสื่อมไสศรัทธาอยู่บนโลกตามพุทธทำนายเป็นเวลา 5,000 ปี” กระบวนทัศน์เรื่องเวลาที่เป็นเส้นตรงแบบนี้ถูกส่งต่อกันมาเป็นจาริตจากคำตอบของพระราชอาคณະที่ว่า “เมื่อเวลาล่วงเลย 5,000 ปีไปแล้ว วัตถุ หรืออนุสรณ์สถาน

ใดใดที่ถูกสร้างไว้เพื่อเป็นการสืบทอดพระพุทธศาสนาจะหมดความสำคัญ
ลงโดยอันตรธาน” คือความเชื่อเรื่องความศักดิ์สิทธิ์ของวัตถุและสถานที่
เนื่องในศาสนาจะหายไปโดยปริยาย และคนธรรมดาจะหมดความรู้ความ
เข้าใจว่านี่คือวัตถุศักดิ์สิทธิ์ เนื่องมาจากมีเทวดามาบ้นดาลให้พ้นจากสายตา
มนุษย์ธรรมดาที่อาจเข้ามาทำอันตราย สุดท้ายคือการแจ้งว่า **ผู้มีบุญเท่านั้น**
ที่จะมองเห็นวัตถุศักดิ์สิทธิ์เหล่านั้นได้ และถ้าหากเก็บเอามาสักการบูชา
ก็จะเป็นผลบุญที่มีอันสูงส่งมาก คำตอบของพระราชาคณะนี้คล้ายกับจะ
เป็นการเน้นให้เห็นความสำคัญของ**ตัวองค์พระมหากษัตริย์**ยิ่งขึ้นไปอีก เป็น
ไปได้ว่ารัชกาลที่ 1 เมื่อได้คำตอบเช่นนี้แล้วจึงยังมีความมั่นใจในความคิดที่
จะรวบรวมพระพุทธรูปมายิ่งขึ้นในอีก 10 ปีต่อมา

อุดมคติที่รัชกาลที่ 1 ได้รับการสืบทอดมาคือคติเรื่องการปกครอง
ที่มักผูกติดอยู่กับเรื่องของศาสนา ความเชื่อเรื่องกษัตริย์เป็นบุคคลผู้มี
บุญบารมีสูงสุดมีมาตั้งแต่สมัยสุโขทัยเป็นอย่างน้อย เรื่อยมาถึงกษัตริย์
ในสมัยอยุธยาคือผู้ที่สั่งสมบุญบารมีเอาไว้มากและจะสั่งสมบุญบารมี
ให้เพิ่มพูนยิ่งขึ้นไปอีกเพื่อเตรียมจะเป็นพระพุทธเจ้าในอนาคตด้วยการ
ประพฤติธรรม สั่งสอนธรรม และบำรุงพระศาสนา อุดมคติในรัฐศาสนานี้
นี้ฝังรากลึกอยู่เรื่อยมาจนกระทั่งเกิดเหตุการณ์เสียกรุงศรีอยุธยาเมื่อปี
พ.ศ. 2310 ที่นักประวัติศาสตร์กล่าวว่าเกิดวิกฤตการณ์ทางอุดมการณ์ขึ้น
(สมบัติ จันทรวงศ์ 2549: 372-376)

สาเหตุที่ทำให้เกิดวิกฤตการณ์ในครั้งนี้เนื่องจากสภาพสังคมชนชั้น
ปกครองหลังเสียกรุงใหม่ๆ ไม่มีความเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน อุดมการณ์
ทางการเมืองแบ่งแยกเป็นหลายฝ่าย หลังจากพระเจ้าตากสินได้ครองราชย์
พระองค์ก็สร้างอุดมการณ์ในความเป็นกษัตริย์ของพระองค์ผ่านการเป็นพุทธ
ราชาและอัครศาสนูปถัมภกด้วยเช่นกัน ดังที่ปรากฏว่ามีการเชิญพระแก้ว
และพระบางมาประดิษฐานไว้ที่กรุงธนบุรี (พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี
ฉบับหมอบรัดเล 2551: 129-130) การกระทำลักษณะนี้ดูเหมือนจะเป็นการ
ประดิษฐานความศักดิ์สิทธิ์ของพระพุทธรูปไว้ในเมืองหลวงใหม่ที่พระองค์

สถาปนาขึ้นมาด้วยตัวเองคล้ายกับสิ่งที่รัชกาลที่ 1 ทำหลังจากได้ขึ้นครองราชย์แล้ว

ต่อมาสภาพสังคมชนชั้นปกครองในระยะนี้ตกอยู่ในสภาพไร้ที่พึ่ง เนื่องจากเป็นช่วงที่ตำแหน่งกษัตริย์ว่างลง เกิดความไม่แน่นอนเรื่องศูนย์กลางอำนาจ รัชกาลที่ 1 เองกว่าจะขึ้นครองราชย์ได้ก็ต้องแย่งชิงอำนาจกับกลุ่มอำนาจเดิมอยู่ไม่น้อย ดังนั้นรัชกาลที่ 1 ที่มีกำเนิดมาจากสามัญชน เช่นเดียวกับกับพระเจ้าตากสิน (สมบัติ จันทรวงศ์ 2549: 393-394) จึงจำเป็นต้องใช้ข้ออ้างทางศาสนา เห็นได้จากภารกิจทางการปกครองและทางศาสนาของพระองค์ในช่วงแรกที่ขึ้นครองราชย์คือ**การประดิษฐานราชวงศ์**ขึ้นทันทีหลังจากเสร็จพระราชพิธีปราบดาภิเษกในปี พ.ศ. 2325 (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2555: 46-52) จากนั้นทำการ**แต่งตั้งตำแหน่งพระราชคณะ**ที่สนับสนุนพระองค์ และ**ปฏิรูปศาสนา** (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2555: 53-67) แทนที่จะอธิบายสิทธิธรรมในการครองอำนาจการปกครองด้วยเรื่องสายสัมพันธ์ทางเครือญาติกับราชวงศ์เดิมจากอยุธยา

บริบททางประวัติศาสตร์เรื่องการแข่งขันอำนาจ ทางการเมืองและศาสนากับอังวะ

ก่อนหน้า พ.ศ. 2337 รัชกาลที่ 1 เป็นรัฐผู้ปกครองที่พยายามจะสถาปนาอำนาจเหนือหัวเมืองที่อยู่ใต้อำนาจของอยุธยาแต่เดิมให้แน่นแฟ้นยิ่งขึ้น ขณะเดียวกันก็รวมเอาล้านนา ล้านช้าง และกัมพูชาเข้ามาเป็นประเทศราชด้วยพร้อมทั้งพยายามจะรวมหัวเมืองมอญอันได้แก่ทวาย มะริด ตะนาวศรี ผลก็คือก่อให้เกิดระบบการเมืองแบบจักรวรรดิขึ้น ดังนั้นรัชกาลที่ 1 จะต้องสร้างความชอบธรรมให้กับระบอบการเมืองที่สร้างขึ้นใหม่นี้ (สายชล สัตยานุรักษ์ 2546: 144) ที่คนส่วนใหญ่ในจักรวรรดินับถือศาสนาพุทธ ทำให้เข้าใจว่าการเอามาตรฐานทางศีลธรรมและราชธรรมของพุทธศาสนามาสร้างความชอบธรรมแก่ระบบการเมืองที่มีศูนย์กลางที่กรุงรัตนโกสินทร์จะได้ผลดีที่สุดในการคิดของชนชั้นนำ สิ่งสำคัญที่ชนชั้นนำจะ

ต้องทำก็คือการทำให้รัตนโกสินทร์เป็นศูนย์กลางพุทธศาสนาและแสดงออกให้เห็นว่าพระมหากษัตริย์แห่งรัตนโกสินทร์ทรงเป็นพระมหากษัตริย์ที่ติดตามคตินิยมพุทธศาสนาให้เป็นที่ยอมรับทั้งในราชธานี หัวเมือง และเมืองประเทศราช เพื่อจะบรรลุเป้าหมายนี้ได้มีการโจมตีราชธานีและพระมหากษัตริย์แห่งอังวะว่าเป็นฝ่ายอธรรม ควบคู่ไปกับการสร้างกรุงรัตนโกสินทร์ให้เป็นศูนย์กลางความรู้เรื่องของศาสนา และแสดงให้เห็นโดยประจักษ์ว่าพระมหากษัตริย์แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ทำหน้าที่ของกษัตริย์ซึ่งเป็นใหญ่สูงสุดในจักรวรรดิโดยบริบูรณ์ (สายชล สัตยานุรักษ์ 2546: 144-145)

ความขัดแย้งทางการเมืองภายนอกราชอาณาจักรขณะนั้นปรากฏว่ามีการแข่งขันเรื่องอำนาจทางการเมืองอยู่กับอังวะ การแข่งขันความยิ่งใหญ่กับอังวะนี้เป็นความรู้สึกร่วมของชนชั้นนำมาตั้งแต่สมัยธนบุรี (สายชล สัตยานุรักษ์ 2546: 389) การแข่งขันอำนาจของกษัตริย์ทั้งสองนครเริ่มมาตั้งแต่สมัยธนบุรีเรื่อยมาจนถึงสมัยรัชกาลที่ 1 สาเหตุของความไม่พอใจต่ออังวะมาจากเหตุการณ์ที่พม่ายกทัพมาบุกทำลายเมืองอยุธยาจนย่อยยับ นอกจากนี้ยังมีบรรยากาศความขัดแย้งจากบันทึกความทรงจำของบุคคลร่วมสมัยในรัชกาลที่ 1 ที่เป็นความรู้สึกร่วมของชนชั้นนำมาตั้งแต่สมัยกรุงธนบุรี ดังปรากฏในหนังสือราชการที่มีไปมาระหว่างธนบุรีกับเวียงจันทน์ (สายชล สัตยานุรักษ์ 2546 : 145) เป็นข้อความที่แสดงถึงการกดดันให้เจ้าเมืองศรีสัตนาคณหุตยอมรับความเหนือกว่าของพระเจ้ากรุงธนบุรีอย่างแข็งกร้าว โดยกล่าวโทษพระเจ้ากรุงอังวะว่าเป็นผู้ร้ายตั้งมั่นอยู่ในอธรรมในที่สุดแล้วพระเจ้ากรุงธนบุรีได้ยึดมั่นอย่างเด็ดขาดว่าจะพิชิตอังวะแล้วสร้างพระเจดีย์ขึ้นเป็นพระราชกุศลให้จงได้ (สายชล สัตยานุรักษ์ 2546: 145)

เมื่อถึงสมัยรัชกาลที่ 1 ก็มีการส่งต่อความรู้สึกร่วมเชิงลบของอังวะมาด้วย มีการโจมตีอังวะด้วยมาตรฐานทางศีลธรรมและราชธรรมทางศาสนา โดยบันทึกไว้ในพระราชพงศาวดารกรุงศรีอยุธยาฉบับสมเด็จพระพนรัตน์ ที่ได้รับการชำระในรัชกาลนี้โดยเน้นไปที่ความคิดเรื่องกรรมสนองกรรมอย่างชัดเจน ที่บรรยายการสงครามครั้งใหญ่ระหว่างไทยกับพม่าไว้โดยละเอียด

ที่เบื้องต้นมาจากความอ่อนแอและความปราชัยของอยุธยาต่อพระเจ้าบุเรงนอง สืบเนื่องต่อมาจนถึงสมัยที่ไทยฟื้นฟูกำลังภายใต้สมเด็จพระนเรศวรและจบลงที่หายนระตกแก่ราชวงศ์บุเรงนอง สมเด็จพระนเรศวรจึงได้กลายเป็นวีรบุรุษยิ่งใหญ่ที่สุดของรัตนโกสินทร์และมีการรำลึกถึงภารกิจสำคัญของพระองค์คือการเป็นองค์เอกอัครพุทธศาสนาอุปถัมภ์กอยู่เสมอ (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2543: 208; ชาญวิทย์ เกษตรศิริ 2524: 243-270)

การสร้างภาพรัตนโกสินทร์ให้อยู่เหนือกว่าอังวะนั้นจึงมีความหมายสำคัญต่อสถานะของรัตนโกสินทร์อย่างมากทั้งในสายตาของหัวเมืองและประเทศราช (สายชล สัตยานุรักษ์, 2549: 146) จนกระทั่งปี พ.ศ. 2336 ทางกรุงอังวะได้ขอเป็นไมตรีผ่านมาทางเจ้าเมืองเมาะตะมะมีความในศุภอักษรจากเมืองเมาะตะมะตอนหนึ่งว่า “พระเจ้าอังวะปรารถนาโพธิญาณ เมตตากรุณาแก่สัตว์” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2555: 237) ทางรัตนโกสินทร์จึงได้มีสารตราให้พระยาภาณุจนบุรีตอบเจ้าเมืองเมาะตะมะด้วยเนื้อความที่แสดงถึงความเป็นกษัตริย์ที่ยิ่งใหญ่กว่าตามคติศาสนาของราชสำนักรัชกาลที่ 1 เพราะแม้แต่ข้าศึกก็ยังได้รับความเมตตากรุณาจากพระองค์ “จ.ศ. 1147 ปี พระเจ้าอังวะก็ยกทัพมาฝ่ายกรุงเทพฯ ตั้งอยู่ในกรุงมาการุญแก่ประชากรพวกพลทั้ง 2 ฝ่ายเพื่อพ้นชีวิตอันตรายอุกศลกรรม” (เจ้าพระยาทิพากรวงศ์ 2555: 236)

แสดงให้เห็นว่าราชสำนักรัชกาลที่ 1 มีความมั่นใจแล้วในเรื่องการเป็นผู้นำด้านพุทธจักร ด้วยการกล่าวอ้างถึงมาตรฐานทางศาสนาที่ราชสำนักเองเป็นผู้ตั้งมาตรฐานขึ้น จากนั้นจึงได้ทำการรวบรวมพระพุทธรูปเพื่อแสดงออกถึงการประสบความสำเร็จในความพยายามที่จะเป็นศูนย์กลางด้านพุทธจักรในจักรวรรดิ อีกทั้งเมื่อพ้นจากสมัยรัชกาลที่ 1 ไปแล้วไม่พบว่ามีเหตุการณ์การเก็บรวบรวมพระพุทธรูปจำนวนมากเท่าครั้งนี้อีกเลย ถือว่าความสำเร็จดังกล่าวส่งผลให้ราชอาณาจักรรัตนโกสินทร์ในรัชกาลต่อมามีความรู้สึkmั่นคงมากเพียงพอแล้วจึงไม่มีการกระทำที่เป็นการชำระรอยเดิมอีก จะมีก็แต่เน้นที่การซ่อมแซมปฏิสังขรณ์วัตถุที่ร่วงโรยไปตามเวลาเท่านั้น

การรวบรวมพระพุทธรูปในครั้งนี้ น่าสังเกตว่าพระพุทธรูปองค์ใหญ่ที่มีชื่อเสียงเรื่องของความศักดิ์สิทธิ์มักจะมีพิธีกรรมทางศาสนา มารองรับอยู่เสมอ ที่เรียกว่า **การสมโภช** พิธีกรรมที่ว่านี้คือการแสดงให้เห็นถึงความสำคัญบางอย่าง และความสัมพันธ์บางอย่างระหว่างตัววัตถุกับราชสำนักที่เลือกเก็บเข้ามา พิธีกรรมพวกนี้เหมือนเป็นแบบแผนที่ราชสำนักจัดทำขึ้น เพื่อเน้นความสำคัญต่อตัววัตถุอย่างพระพุทธรูปที่อัญเชิญมา เมื่อเสร็จสิ้นพิธีกรรมดังกล่าว วัตถุหรือพระพุทธรูปนั้น ก็ไม่ได้อยู่ปรากฏแก่สายตาประชาชนอีกต่อไป บางองค์ถูกนำไปประดิษฐานในพระอารามหลวง หรือในพระบรมมหาราชวัง คล้ายกับว่าเป็นสมบัติของทางราชสำนักแต่เพียงผู้เดียว

เมื่อเปรียบเทียบกับการทำบัญชีเก็บรวบรวมพระพุทธรูปตามหัวเมืองที่มาประดิษฐานที่วัดพระเชตุพนฯ แล้ว มีความน่าสนใจตรงที่ **วิธีการ** ตั้งแต่ต้นจนจบ คือการทำบัญชีที่ค่อนข้างละเอียด และไม่ได้ให้ความสำคัญกับพิธีกรรมมากนัก ทว่ามั่นใจสะท้อนให้เห็นถึงวิคิดของคนในราชสำนักรัชกาลที่ 1 ว่ามีความคิดค่อนข้างเป็นเหตุผล มีลำดับขั้นตอน อีกทั้งการจดบัญชีอย่างละเอียดมักทำในหมู่พ่อค้า ที่จะต้องจดบัญชีรายการสินค้าโดยละเอียดเพื่อคำนวณรายรับรายจ่ายหรือผลกำไรในแต่ละครั้งของการลงทุนทำการค้า ที่อันที่จริงแล้วรัฐบาลยุคต้นรัตนโกสินทร์ต้องพึ่งการค้ากับต่างประเทศอย่างมาก นับว่าเป็นรายได้หลักที่สำคัญที่สุดก็ว่าได้ การอยู่รอดของรัฐบาลต้นรัตนโกสินทร์ต้องขึ้นอยู่กับการค้ายิ่งกว่ารัฐบาลใดๆ ของอยุธยาที่เคยต้องพึ่งการค้ามา อีกทั้งระบบราชการล่มสลายลงไปพร้อมกับเหตุการณ์การเสียกรุงศรีอยุธยา ดังนั้นรัชกาลที่ 1 จึงต้องจัดตั้งระบบราชการและแต่งตั้งข้าราชการขึ้นใหม่ทั้งหมด (นิธิ เอียวศรีวงศ์ 2555: 68-69) จึงมีความเป็นไปได้อย่างมาก ที่ข้าราชการในตำแหน่งที่ถูกตั้งขึ้นในราชสำนักรัชกาลที่ 1 เป็นกลุ่มคนที่มีประสบการณ์จากการทำการค้ามาก่อน จึงได้จดบัญชีพระพุทธรูปทุกองค์อย่างละเอียดถี่ถ้วน

จากหลักฐานและมูลเหตุเบื้องหลังที่กล่าวมาทั้งหมดนี้ จะเห็นได้ว่ากิจกรรมการรวบรวมพระพุทธรูปที่วัดโพธิ์นั้นเป็นส่วนหนึ่งของการสร้าง

สัญลักษณ์ทางพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ในราชอาณาจักรใหม่ของพระองค์ ด้วยจำนวนของพระพุทธรูปในบัญชีจำนวนมากกว่า 2,000 องค์ ที่มีร่องรอยจากหลักฐานว่า ได้มีการวางแผนงานสร้างพื้นที่เพื่อรองรับพระพุทธรูปเหล่านี้โดยเฉพาะ ดังนั้นการเก็บรวบรวมพระพุทธรูปในสมัยรัชกาลที่ 1 เป็นกิจกรรมที่สำคัญของราชสำนัก ที่มีความเชื่อมโยงกับแนวคิดทางการเมืองการปกครองของพระองค์ ได้แก่การสร้างภาพลักษณ์ของพระมหากษัตริย์ผู้มีบุญบารมีอย่างที่สุดทั้งทางโลก และทางธรรม

๑. ๓๓๓๗ พระวระเชษ ๓๓๓๗ พุทธศักราช
 ๑๓๕๖ ปีระชาตศก ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ สมเด็จพระเชษฐาธิราช
 นพทศกัณฐ์ พระองค์พระบรมโพธิญาณ ทรงพระภชศรัทธา
 ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ทรงพระภชศรัทธา
 ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗

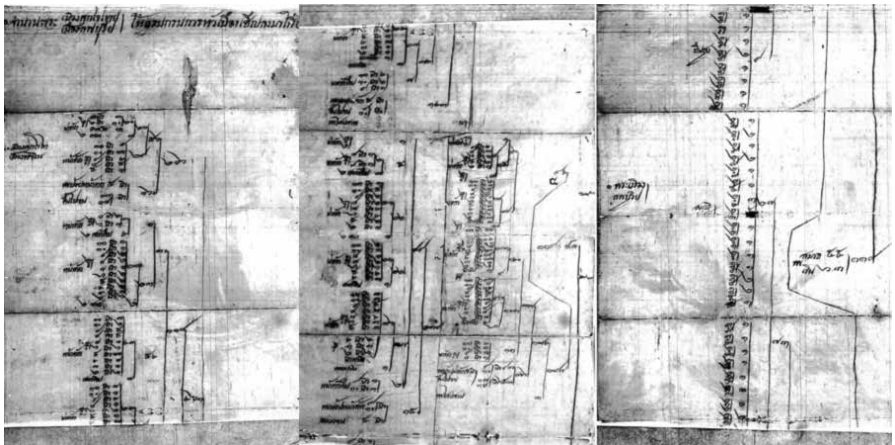
๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗
 ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗
 ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗
 ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗

๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗
 ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗
 ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗
 ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗ ๓๓๓๗

รูปที่ 1 พระราชกระแสรับสั่งเชิญเสด็จพระพุทธรูปจากสุโขทัย พ.ศ.2337
 (ที่มา: หอสมุดแห่งชาติ)

รูปที่ 2 พระพุทธรูปในระเบียบพระอุโบสถชั้นใน วัดพระเชตุพนฯ

รูปที่ 3 บัญชีพระพุทธรูปที่เชิญมาจากหัวเมืองเหนือ เขียนบนสมุดไทยดำ เส้นดินสอขาว (ที่มา: หอสมุดแห่งชาติ)

บรรณานุกรม

- คณะสงฆ์วัดพระเชตุพน, 2544. **ประชุมจารีวัดพระเชตุพน**. กรุงเทพฯ: อมรินทร์พริ้นติ้งแอนด์พับลิชชิ่ง.
- เจ้าพระยาทิพากรวงศ์, 2555. **พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์รัชกาลที่ 1-4**. กรุงเทพฯ: ศรีปัญญา.
- ชาลววิทย์ เกษตรศิริ, 2524. **พงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์และสงครามเสียกรุงศรีอยุธยา ครั้งที่ 1** เรื่องของสองนคร. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์เจ้าพระยา.
- เดวิด เค. ้วยอาจ, 2556. **ประวัติศาสตร์ไทยฉบับสังเขป**. กรุงเทพฯ: มูลนิธิโครงการตำราสังคมศาสตร์และมนุษยศาสตร์.
- นินิ เอียวศรีวงศ์, 2543. **ประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์ในพงศาวดารอยุธยา**. กรุงเทพฯ: มติชน.
- _____, 2555. **ปากไก่และใบเรือ: รวมความเรียงว่าด้วยวรรณกรรมและประวัติศาสตร์รัตนโกสินทร์**. นนทบุรี: ฟาเดียวกัน.
- “บัญชีพระพุทธรูปอาราธนามาแต่เมืองสุโขทัย จ.ศ. 1156 (พ.ศ. 2337),” 2337. เอกสารต้นฉบับ: สมุดไทยคำ อักษรไทย ภาษาไทย เส้นดินสอขาว. เลขทะเบียน: เลขที่ 9. สถานที่เก็บ: ห้องเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ.
- “บัญชีรายชื่อพระพุทธรูปสุโขทัยและลพบุรีที่จารึกพระนาม และยังไม่ได้จารึก,” ม.ป.ป. เอกสารต้นฉบับ: สมุดไทยคำ อักษรไทย ภาษาไทย เส้นดินสอขาว. เลขทะเบียน: เลขที่ 11. สถานที่เก็บ: ห้องเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ.
- ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ 39 เล่ม 23**, 2511. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- พระราชปวงฉานในชั้นรัตนโกสินทร์ตั้งแต่รัชกาลที่ 1-5 เล่ม 1**, 2513. กรุงเทพฯ: องค์การค้าของคุรุสภา.
- พระราชพงศาวดารกรุงธนบุรี ฉบับหมอบรัดเล**, 2551. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์ไอซ์ด.
- พระราชพงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขา เล่ม 2**, 2418. พระนคร: สำนักงานสยามบรรณากร.
- “เรื่องกระแสพระบรมราชโองการให้อัญเชิญพระพุทธรูปจากสุโขทัยมาประดิษฐานไว้ ณ กรุงเทพฯ จ.ศ. 1156 (พ.ศ. 2337),” 2337. เอกสารต้นฉบับ: สมุดไทยคำ อักษรไทย ภาษาไทย เส้นรงค์สีเหลือง. เลขทะเบียน: เลขที่ 9/ก. สถานที่เก็บ: ห้องเอกสารโบราณ หอสมุดแห่งชาติ.
- สมบัติ จันทร์วงศ์, 2549. **บทพิจารณาว่าด้วยวรรณกรรมการเมืองและประวัติศาสตร์**. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์คบไฟ.
- สายชล สัตยานุรักษ์, 2546. **พุทธศาสนากับแนวคิดทางการเมืองในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก (พ.ศ. 2325-2352)**. กรุงเทพฯ: มติชน.

